

göras. För mig kvarstår en undran om vad det egentligen är som studeras under namn av den officiella utrikespolitiska doktrinen, men jag har svårt att tro att det är något som finns oberoende av om vi bestämmer oss för att undersöka det eller ej. Men om det (också) är ett analysmedel kan jag inte inse att det är nödvändigt för att göra det som författaren gör, nämligen förklara en serie av utrikespolitiska ställningstaganden.

Dessa kritiska anmärkningar förtar dock inte intrycket av ett ambitiöst och grundligt forskningsarbete. Låt mig också avslutningsvis framhålla ytterligare ett tilltalande drag i Lödens framställning: ambitionen att driva teser. I mitt tycke är det alltid intressantare att slå följe med en författare som Hans Löden, som uttryckligen har en åsikt och försöker pröva den, än en som säger sig vara ”förutsättningslös”, d.v.s. inget tror och inget vet.

Per Jansson

JAN INGE JÖNHILL: *Samhället som system och dess ekologiska omvärld*, Lund 1997: *Dissertations in Sociology* 17.

I Tyskland har den sociologiske debat i snart mange år været domineret to hovedskikkelser: Jürgen Habermas og Niklas Luhmann. Som en tysk kollega sagde til mig for nylig, synes den herskende stemning i den tyske debat i dag at være, at Luhmann har ”vundet”. Selv om udsagnet er en smule polemisk, er det ikke desto mindre interessant set i sammenhæng med det forhold, at den engelsksprogede debat først inden for de seneste få år har opdaget Luhmann, og dermed genovervejet den gængse opfattelse, at Habermas er den indtil videre sidste af de store tyske tænkere. De skandinaviske landes placering i forhold til den tysk/engelske akse er hverken her eller andre steder entydig, men der er næppe tvivl om, at intentionen i Jan Inge Jönhills afhandling – at introducere Niklas Luhmanns forfatterskab til Skandinavien – er ganske velbegrundet. Det er den første grund til at hilse den omfattende og grundige bog velkommen. Bo-

gen er ydermere velkommen, fordi den søger at uddrage et perspektiv med politologiske overtoner af Luhmanns forfatterskab. Eftersom dette perspektiv på en gang er meget lovende og noget uudviklet i Luhmanns værk, er også dette en prisværdig intention. Endelig handler bogen om en ubestrideligt vigtig og aktuel problemstilling: det moderne samfunds styringsproblemer set i forhold til miljøet. Konklusionen må derfor være: der er tre gode grunde til anbefale bogen, og det skal hermed være gjort. Men indvendinger er der selvfølgelig også nogle af. De handler grundlæggende om to problemer, der er delvist forbundne. Det første problem handler om *balancen* mellem den generelle introduktion af Luhmanns forfatterskab og fokuseringen på miljøspørgsmålet. Det andet problem handler om karakteren af JIJ's selvstændige bidrag i forhold til Luhmanns værk.

Intentionen om at introducere til Luhmanns værk dominerer bogen i en sådan grad, at de første 383 sider af den 482 sider lange afhandling (eksklusiv et engelsk ”summary”, Luhmannbibliografi og litteraturliste) er dedikeret til en gennemgang af Luhmanns teoribygning.¹ Efter en kort introduktion, falder gennemgangen således i tre kapitler, henholdsvis ”Från operation til autopoietisk system”, ”Till en allmän teori om operative system” og ”Samhället som system”. Der ofres et stigende antal sider og underafsnit på hvert enkelt tema, efterhånden som gennemgangen sætter scenen til fjerde og sidste kapitel: ”Miljøproblemen som omverldsproblem”, hvor systemteoriens anvendelighed for analysen af miljøproblemer søges demonstreret. Miljøproblemer er valgt på Luhmanns egen foranledning, da temaet ifølge JIJ har en særstilling inden for Luhmanns almene samfundsteori.

JIJ har to overordnede hypoteser, der her fremstilles i kondenseret form: 1) Miljøproblemmernes stigende betydning aktualiserer behovet for en teori, der kan beskrive samfundet som helhed op trods af dets mangfoldighed. 2) Luhmanns samfundsteori, der i sin tur er baseret på teorien om *systemer*, modsvarer kravet om en teori om hele samfundet. Samfundsteorien muliggør en kompleks forståelse af, hvordan den økologiske problematik håndteres i samfundet og følgelig også en forståelse af, hvorfor de vig-

tigste miljøproblemer ikke har kunnet løses. Men som nævnt ovenfor er der en tredje faktor på spil i afhandlingen, nemlig intentionen om at introducere til Luhmanns forfatterskab, hvilket ikke bliver mindre markant af, at det på bagsiden hævdes, at afhandlingen "... är den första omfattande exposén över Luhmanns systemteori i Skandinavien."

Forholdet mellem hypoteser og intentionen om en generel introduktion er ikke uproblematisk. Det viser sig allerede i hypotesernes lidt specielle konstruktion, for de egentlige hypotese er vel egentlig dele af den første hypotese, og lyder: Miljøproblemer er problemer for hele samfundet. Samfundet er ikke helt. Hypotese nummer to om systemteoriens særlige evne til at belyse dette forhold, virker snarere som et forsøg på at integrere intentionen om at introducere forfatterskabet med de egentlige hypoteser. Det kan ikke ændre det indtryk, at afhandlingen har to hensyn at tilgodese, der vanskeligt har ladet sig forene. Det har tilsyneladende ledt JIJ til at prioritere på en sådan måde, at de første tre kapitler er stort set rensset for henvisninger til miljøproblematikken. Der er enkelte bemærkninger om en problematik særlige betydning desangående, men de er få og korte. Hvad læseren har mellem hænderne er og bliver en introduktion.

Denne disponering rejser spørgsmålet om, hvorvidt det er relevant at basere store dele af en afhandling på intentionen om at introducere et forfatterskab, også selv om forfatterskabet er berøgtet for sit omfang og sin labyrintiske karakter? Givet at det er tilfældet, hvilke krav kan der stilles til introduktionen af et så specielt forfatterskab, og hvor godt er det så lykkedes at honorere disse krav? Først herefter forekommer det hensigtsmæssigt at vende sig mod det så væsentlige fjerde kapitel, der både skal indløse hypoteser og gøre brug af de tre foregående kapitler. Jeg forholder mig relativt generelt til de tre introducerende kapitler først, og gennemgår derefter det fjerde kapitel lidt mere detaljeret. Først vil jeg dog anføre en kort bemærkning om afhandlingens intentioner om at etablere sig som et skandinavisk hovedværk. Det er muligvis rigtigt, at afhandlingen er den første samlede gennemgang af stoffet, men det er ikke just det sam-

me, som at Luhmanns teori "... är föga känd här", som det hedder sig. I hvert tilfælde i Danmark er der efterhånden en del eksempler på både oversættelser, fremstillinger og anvendelser af systemteorien.² Også Sverre Moes glimrende introduktion er i hvert tilælde også værd at notere sig.³ JIJ er opmærksom på de fleste af disse værker i sin bibliografi, men meget få bruges aktivt i selve teksten. Når nu målet er et skandinavisk hovedværk, kunne en mere engageret dialog og et par overvejelser om "value added" i forhold til de eksisterende læsninger og introduktioner nok have været ønskelig.

Det væsentlige spørgsmål for de første tre kapitler er imidlertid uanset tidligere forsøg, hvor godt det lykkedes at introducere Luhmann. To centrale krav til introduktioner af denne type er *loyalitet* og *formidling*. JIJ har valgt en strategi for fremstillingen af Luhmann, der i vidt omfang fortolker begge dele som nærhed til den oprindelige tekst. Det har sine fordele og sine ulemper. Til fordelene hører, at introduktionen også på grund af sit omfang bliver robust, grundig og grundlæggende. JIJ kommer vidt omkring i labyrinten på en ganske ligefrem facon, der ikke følger flere lag af utilgængelighed til de i forvejen fortættede originale tekster. Læseren ledes med en bevægelse, der følger Luhmanns eget credo om generalisering og respecifikation som pædagogisk ledetråd. JIJ anvender disse de to bevægelser som en klar grundstruktur for hele introduktionen, henholdsvis fra operation til system og over sociale systemer til samfund. Det er et udmærket pædagogisk træk, der giver introduktionen en klar linje at holde sig til.

Desuden er der mange opridsninger af de forskellige temaers teorihistorie indenfor sociologi, filosofi, kybernetik og systemteorien selv. Disse gennemgange viser glimrende, hvordan Luhmann har forskudt en række centrale teoretiske temaer – med særlig vægt på sociologien. Et godt eksempel er beskrivelsen af Luhmanns "funktionalisme" og forholdet til Parsons (s. 98-113). Der er således en del at notere sig på plus-siden ved læsningen af den introducerende del.

Hvad angår ulemperne ved en så høj grad af nærhed til originalen er en af disse, at introduktionen til tider nærmer sig et referat i stilen.⁴ Det er selvfølgelig en svær balance, men det burde

måske nok anføres, hvis dele af teksten er særligt tæt knyttet til bestemte passager i originalteksterne, i det mindste for at hjælpe den introducerede læser på vej. En anden ulempe ved at være så loyal mod ordet i den originale tekst er, at det er svært at leve op til det centrale krav i Luhmanns teori, der som JIJ også noterer sig er, at teorien skal være operativ. Det betyder efter min bedste overbevisning ikke kun, at teorien skal være rettet mod presserende problemer i samfundet, som også er den betydning JIJ overvejende synes at tillægge kravet, men også at hver anvendelse af teorien må indeholde et minimum af forskydning. Der er en rem af Derrida i Luhmann. Ikke sådan at forstå, at hver tekst skal sige det samme på en anden måde – Luhmann er mere interesseret i at sige noget andet på den samme måde. Men i begge tilfælde er det pointen i teorien, at anvendelsen må indebære en forskydning af den originale tekst. Mere grundlæggende søger Luhmann gennem den labyrintiske teoristruktur at forhindre genfortælling og i stedet at indbyde til nye formuleringer og kombinationer af systemteoriens elementer. Det kan selvfølgelig forekomme som et urimeligt krav at stille til netop introduktioner, men eksempelvis Peter Fuchs har forsøgt at kombinere anvendelse med intentionen om at introducere.⁵ Resultatet kan diskuteres, og det må slås fast, at introduktioner i deres bundethed til at genfortælle opskriften, i en vis forstand altid må modarbejde teoriens invitation til egne operationer. Men det ligger under alle omstændigheder et vist pres på det centrale fjerde kapitel.

Fjerde kapitel åbner med tre hypoteser, der alle viser tilbage til den ovenstående hypotese nummer to: at Luhmanns samfundsteori kan vise, hvorfor de ubestrideligt væsentlige miljøproblemer ikke har kunnet løses. Hypoteserne peger på tre grunde: 1) Samfundet kan kun forholde sig til og reagere på miljøproblemer via kommunikation. 2) Samfundet er i stigende grad afhængigt af teknikker, og der i højere grad en tidligere udsat for risiko. 3) Samfundet er differentieret i autonome funktionssystemer. I centrum for analysen af miljøproblemerne står altså temaerne *kommunikation, risiko og funktionel differentiering*, der på en gang skal vise, hvorfor miljøet er et problem, hvorfor problemet ikke

har kunnet løses og hvordan problemet eventuelt kan komme nærmere en løsning. Efter en kort introduktion, der bruges til at præcisere problematikken begrebsligt som et spørgsmål om "økologisk omverden" og "økokompleksitet" i modsætning til de i systemteoretisk forstand alt for upræcise begreber "natur" og "miljø", tildeles hver af de tre hypoteser et mindre delkapitel.

Den første hypotese hviler på Luhmanns forståelse af sociale systemer som systemer af kommunikation. Sådanne systemer har på den ene side en omverden af andre systemer (en systemintern omverden) og en omverden fælles for alle systemer (en systemekstern omverden). Sammen med individet er økologien den væsentligste systemeksterne omverden. Det vil sige, at økologien aldrig kan blive en del af samfundet, og at samfundet aldrig kan kommunikere med økologien. Samfundet kan kun forholde sig til økologien som en omverden, og er således bundet til at håndtere økologien bag grænsen mellem system om omverden. Efter at have konstateret dette, spørger JIJ, hvordan en "økologisk kommunikation" kan tilrettelægges under disse forudsætninger. JIJ gennemgår to af de oftest forekommende kandidater: organisering i sociale bevægelser og miljøetik og -moral. Spørgsmålet om miljøorganisationernes mulige betydning overlades til "videre empiriske studier", mens spørgsmålet om miljøetik skaber afsæt for JIJ eneste forsøg på en justering af Luhmanns egen teoribygning, nemlig tanken om en *økologisk egenværdi* (Luhmann benytter ofte begrebet "eigenwert" eller "eigenverhaltens", der er lånt fra Heinz von Foerster, men angiveligt ikke i sammenhæng med økologi).

Luhmanns tekster om moral har ofte været en af de skarpere kanter ved hans teori, da de siger, at moralsk kommunikation ikke blot tager afsæt i en verden, der ikke findes, men endog er direkte skadelig for den verden, der findes. Med udgangspunkt i denne forståelse gennemgår JIJ bidrag fra Peter Kemp om bioetik og særligt Michel Serres om naturkontrakten, der set fra et systemperspektiv begge er problematiske, fordi de forudsætter en utænklig "kontrakt" mellem system og systemekstern omverden. Heroverfor foreslår JIJ så begrebet om den økologiske egenværdi som en mulighed for en bedre håndtering

af miljøproblemerne. Pointen er: "Till skillnad från s k inneboende moraliska värden, som miljöetiken utgår ifrån, måste ekologiske egenvärden kunne motivera sig i själva kommunikationen." (s. 424). Tanken er interessant, men lider desværre under en meget kortfattet behandling. Det er uklart, om JIJ mener, at egenværdi skulle kunne fungere som en slags parallel til den moralske kode, der accentuerer (den politiske) valgssituation i stedet for absolut moral i den økologiske kommunikation, eller om økologisk egenværdi skulle kunne omsættes i et symbolsk generaliseret kommunikationsmedium, og at økologien i videre forstand skulle kunne fungere som sit eget funktionssystem. Begge muligheder antydes på et par sider, og tages kort op igen på afhandlingens afsluttende sider, hvor sidstnævnte skitseres som en "fremtidig mulighed". Det ændrer dog ikke ved, at læseren lades noget i stikken, da denne mere selvstændigt udviklede argumentation desværre forlades alt for hurtigt.

Hypotese nummer to om samfundets stigende afhængighed af teknikker og deraf følgende risikofylthed hviler på Luhmanns distinktion mellem fare og risiko. Fare er uafhængig af trufne beslutninger, mens risiko uløseligt bundet til beslutninger. Pointen med Luhmanns distinktion er først og fremmest fraværet af "sikkerhed" og "vished". I stedet peger distinktionen på usikkerhed og uvished som to væsentlige forudsætninger for systemer i det funktionelt differentierede samfund. På den baggrund peger JIJ på to konsekvenser for miljøproblematikken. For det første, at kommunikation om miljøproblemer i høj grad er præget af en ikke-viden fremstillet som viden – kommunikation om miljøproblemer er båret af grænseværdier, tærskelværdier, kritisk masser, ekstrapoleringer og prognoser. JIJ nøjes imidlertid blot med at rejse spørgsmålet om, hvordan samfundet og dets funktionssystemer kan finde former, der kan håndtere dette særlige vidensproblem. Hvis det ikke lader sig gøre, bliver kommunikationen fanget i en videnskabeligt orienteret parallel til den moralske domfældelse, hvor sikkerhed og vished blokerer kommunikation på samme måde som den absolutte værdi, og dermed mistes den eneste chance for at håndtere miljøproblemer.

Den anden konsekvens handler om organisationer. Organisationer producerer beslutninger, og beslutninger skaber risiko. Ud fra et risikoperspektiv, er organisationer både årsagen til og midlet mod produktionen af risiko. Det er ikke helt klart, hvad der er JIJ's formål med påpegningen af dette forhold. Det antydes dog, at risikohåndteringen bedst varetages gennem en "løst koblet organisationsform", og der henvises til Charles Perrows tanker om "komplekse former for selvstyrende enheder". Kapitlet om risiko er imidlertid forholdsvis kort og virker i nogen grad som en parentes mellem de to øvrige. Det hænger vel også sammen med, at temaet har en lidt speciel position som undertema til den generelle samfundsteori i Luhmanns egne tekster. Betoningen af, at risiko ikke kan konstituere sin egen samfundsform, sådan som det antydes med titlen på Ulrich Becks velkendte bog, udgør således også overgangen til det sidste delkapitel om netop samfundsformen.⁶

For Luhmann er den aktuelle samfundsform givet ved funktionel differentiering. Denne diagnose lyder i meget kort form: Der er kun et samfund, og det er verdenssamfundet. Dette samfund er differentieret i en række autopoietiske – det vil sige autonome og selvstyrende – funktionssystemer så som det politiske system, retssystemet, det økonomiske system, det videnskabelige system mv. Disse funktionelt differentierede systemer har hver især samme omfang som samfundet, det vil sige global udstrækning. Disse funktionssystemer er operativt lukkede om en basal kode og et særligt symbolsk generaliseret medie. For politikken er koden styring/opposition (og til tider styrer/styret) og mediet magt, for retssystemet er koden ret/ikke-ret og mediet ret, for økonomien er koden betale/ikke-betale (til tider eje/ikke-eje) og mediet penge og for det videnskabelige system er koden sand/falsk og mediet sandhed. Der er flere systemer i det systemteoretiske vokabularium, men det er disse fire systemers håndtering af den økologiske omverden som JIJ gennemgår. Det sker under den centrale præmis, at den funktionelle differentiering indebærer en radikal polycentrisme, der stadigt etablerer grænser for håndteringen af de grænseoverskridende miljøproblemer. Fremstillingens formål er således at vise, hvordan de fire syste-

mer på en gang skaber problemer i form af lukkethed om en fundamental distinktion (kode), og etablerer visse muligheder for en bedre håndtering af miljøproblemerne i kraft af deres evne til at håndtere såkaldte sekundære koder.

Hermed er vi fremme ved den centrale spænding i systemteorien – i hvert tilfælde for politologer, nemlig spændingen mellem funktionssystemernes autonomi og begrænsningen af selv samme autonomi gennem såkaldt strukturelle koblinger. Dette er systemteoriens måde at formulere samfundets styringsproblemer og -potentiale på. Strukturelle koblinger er forhold, der påfører systemer en vedvarende irritation. At der er tale om selvirritation betyder, at strukturelle koblinger kun kan afstedkomme en vis grad af stabilitet i de implicerede systemers ”opmærksomhed”, men på ingen måde, at en strukturel kobling kan annullere den autonomi, der kendetegner et autopoietisk system.

Der findes yderligere to varianter af strukturelle koblinger i Luhmanns systemteori. Hvis koblingen er af en sådan karakter, at de implicerede systemer ikke kan eksistere uden hinanden, tales der om ”interpenetration”. Det gælder for forholdet mellem sociale systemer og psykiske systemer. Den anden variant er de såkaldte ”operative koblinger”, der i modsætning til strukturelle koblinger indebærer, at koblingen sættes igennem via egne kommunikative operationer, og dermed at koblingen i sig selv antager systemkarakter som organisation. Generelt kan det med andre ord siges, at systemteorien afviser muligheden for kontrol eller styring hen over grænsen mellem system og omverden. Derfor må styringsproblemet altid formuleres som et spørgsmål om *samtidighed*. Systemer kan ikke styre eller kontrollere hinanden, men i kraft af strukturelle og operative koblinger kan de til en vis grad synkroniseres overfor det samme sagsforhold, og derigennem en hvis grad af *koordination*. Og her tilbyder operative koblinger og organisationer den største grad af koordination.

Dette er et centralt punkt, fordi det er så tæt på anerkendelsen af en mulighed for ”styring”, som systemteorien kommer, og det er ikke overraskende her, at JIJ placerer sine forhåbninger for en bedre håndtering af miljøproblemerne. Luhmann fastholder, at ”Operative koblinger kan

ikke erstatte strukturelle koblinger. De forudsætter disse. Men de kondenserer og aktualiserer gensidige irritationer og tillader dermed hurtigere og bedre afstemte informationsgevinster i de deltagende systemer.”⁷ Det er disse hurtigere og bedre afstemte informationsgevinster, der sigtes til, når JIJ fremfører, at ”Miljöproblemens lö-sande ställer krav på styringsinstanser via organisationer som involverar företrädare för ekonomin, rätten, det politiska systemet (politiker og tjänstemän) osv.” (s. 469). Her støtter JIJ sig forståeligt nok yderligere til Helmut Willke, der har beskæftiget sig indgående med systemteorien ud fra en politologisk orientering, og nævner begreberne ”kontekststyring” og ”forhandlings-system” som betegnelser for disse styringsinstanser. Jeg tillader mig her at tilføje et citat med disse begreber, der sammenfatter JIJ’s forhåbning for en bedre håndtering af miljøproblemerne ”Dezentrale Kontextsteuerung nimmt statt dessen ernst, Dass keinen einzelnes Funktionssystem für sich, auch nicht die Politik, in polyzentrischen Gesellschaften die Durchschlagskraft und Kompetenz hat, die erforderlichen Kontextsetzungen vorzugeben. Kontextsetzungen können sich nur noch aus dem Zusammenspiel autonomer und reflektierter Akteure in selbstorganisierten Verhandlungssystemen ergeben. Kontextsteuerung is deshalb zu verstehen als eine Form der resonanten Selbstorganisation selbstorganisierender Systeme.”⁸ Ligesom det var tilfældet med JIJ’s tanker om økologisk egenverdi, overlades også til ”videre forskning”, og også i dette tilfælde er indtrykket, at behandlingen af problematikken er for kortfattet. Det samlede indtryk af det fjerde kapitel er derfor, at man nok følger sig overbevist om systemteoriens relevans for miljøproblemerne⁹, men også, at JIJ overlader urimeligt meget til den ”videre forskning”.

Afhandlingens to centrale krav til sig selv: at introducere Luhmanns teori og demonstrere teoriens evne til at formulere problemet med miljøproblemer på en måde, der søger løsninger til aktuelle problemer, indfries uden tvivl. Mine indvendinger mod afhandlingen er næsten alle forankret i det udgangspunkt, at det havde været ønskeligt om JIJ havde stillet yderligere et krav til sig selv, nemlig at udvikle systemteorien

og/eller miljøproblematikken på en måde, der ikke findes foregribet i de eksisterende systemteoretiske tekster. Når regnskabet skal gøres op på den konto, er det stort set kun tankerne om økologisk egenverdi og nogle enkelte spredte tilføjelser, der tilgodeser et sådant ønske. Det kan selvfølgelig indvendes, at det ikke kan være meningen med en introduktion at overskride det introducerede. Så alt i alt: Hvis ikke der er indvendinger mod at bruge så stor en del af teksten på introduktion, så kan der ikke udsættes noget på de tre første kapitler. De behandles som sagt stoffet med overblik og grundlighed.

For det fjerde og sidste kapitel er problemet imidlertid lidt mere ufravigeligt, fordi vi her har bevæget os væk den blotte introduktion. De tre nye hypoteser er nok systemteoretisk arrangerede og indløses som sådan, men de stiller samtidig i udsigt, at der enten leveres en skærpelse af det allerede eksisterende systemteoretiske blik for miljøproblemerne, eller også at dette eksisterende anvendes i en form for analyse. Hvad førstnævnte angår, har jeg undervejs fremhævet de punkter, hvor JIJ stopper sin egen argumentation, før den har fået lov til at udvikle sig. Hvad sidstnævnte angår, inddrages der ganske vist materiale fra Worldwatch Institute, nogle af de tidlige alarmbøger i miljødiskursen og andre fremstillinger af miljøproblemer som spredte kilder, men der er ikke tale om en reflekteret analysestrategi eller et større empirisk materiale. Dermed kommer argumentet om systemteoriens særlige potentiale i forhold til miljøproblemerne til at fremstå som en formulering af kendte systemteoretiske teser som svar på kendte systemteoretiske hypoteser. Med en lidt forsimplet rummetaforik kan man sige, at JIJ har satset mere på bredden end på dybden, og som det vel efterhånden er fremgået, bliver resultatet nok en glimrende grundlæggende introduktion, men ikke et håndkantslag i den aktuelle debat om systemteorien generelt, om styring eller om miljøproblemer.

Anders Esmark

Noter

1. Det skal noteres, at JIJ fremhæver, at det ikke er "...Luhmanns ordval og hele litterära verk som sådant som är analysobjektet, föremålet för mitt intresse, utan systemteorin.", p. 24. Udover de teoriehistoriske gennemgange af den tidligere systemteori og kybernetik, indebærer det, at aktuelle repræsentanter som Helmut Willke, Peter Fuchs og Dirk Baecker, der alle er rundet af Luhmanns tanker, ofte inddrages. Derudover spiller Edgar Morin en central rolle.

2. Af oversættelser og oversatte introduktioner kan nævnes Jacobsen, Jens Christian (red.) (1992): *Autopoiesis II – udvalgte tekster af Niklas Luhmann*, København: Politisk Revy; Fuchs, Peter (1996): *Niklas Luhmann – iagttaget. En indføring i systemteorien*, København: Unge Pædagoger; Luhmann, Niklas (1997): *Iagttagelse og Paradoks – essays om autopoietiske systemer*, Nordisk Forlag; og Kneer, Georg & Nassehi, Armin (1997): *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*, København: Hans Reitzels forlag. Med dansk som modersmål: Mortensen, Nils: "Narcissisme og autopoiesis – et Luhmannsk blik på den moderne individualitet" i *GRUS*, nr. 50, 1996, s. 25-41 og "Struktur- og aktørproblemet i systemteoretisk belysning" i *Dansk Sociologi*, 1997, Årg.8, nr.2, s. 21-36 og Götke, Povl (1997): *Niklas Luhmann*, Anis. Hvad angår anvendelser er Andersen, Niels Å. (1995): *Selvskabets Forvaltning*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne og (1996): *Udlificering – når det private bliver politisk*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne, værd at notere sig. Se også Henriksen, Lars Skov: "Autopoiesis, funktionel differentiering og frivillig organisering" i *Dansk Sociologi*, 1996, Årg. 7, Nr.1, s. 41-56. Derudover har Ole Thyssen været en hovedfigur, men til forskel fra ovenstående, indgår dennes tekster ofte i JIJ's overvejelser.

3. Moe, Sverre (1992): *Sosiologisk Betragtning – en systemteoretisk innføring*, Oslo: Universitetsforlaget

4. Sammenlign eksempelvis størstedelen af afsnittet om "Evolution" (s. 315-324) med dele af samme afsnit i "Die Gesellschaft der Gesellschaft" (s. 456-498) og afsnittet om "Kommunikationsmedier" (247-308) med dele af samme afsnit, også i "Die Gesellschaft der Gesellschaft" (198-396).

5. Fuchs, Peter (1996): *Niklas Luhmann – iagttaget. En indføring i systemteorien*, København: Unge Pædagoger

6. Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft – auf dem Weg eine andere moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp

7. Luhmann, Niklas (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft – 2*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 788

8. Willke, Helmut (1997): *Supervision des Staates*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 142

9. Og her kan det så være lidt uheldigt, at netop denne læser var overbevist i forvejen. Men jeg er nu ganske overbevist om, at den mere skeptisk indstillede læser også vil se pointen.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

David Wästerfors är verksam vid sociologiska institutionen i Lund.

Docent Mikael Sandberg är verksam vid Södertörns högskola.

Med dr Martin Lindström är verksam vid institutionen för samhällsmedicin i Malmö.

Fil dr Bengt-Ove Boström och Marie Uhrwing är verksamma vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.

Fil dr PerOla Öberg är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Fil dr Per Jansson är verksam vid institutionen för tematisk utbildning och forskning i Linköping.

Anders Esmark är verksam vid institut för statskundskab i Köpenhamn.